

בעיית "הפועלים הפשוטים" במיגזר המיעוטים ובגליל המרכזי

מאת: עמיהוד ישראלי

אחת הבעיות הסבוכות ביותר במיגזר המיעוטים בישראל הוא נושא "הפועלים הפשוטים" (או הבלתי מוגדרים מבחינה מקצועית). בעיה זו מתקשרת, אם במישורן ואם בעקיפין, בנושאי עבודות חוץ ("עובדים מחוץ למקומות מגוריהם" - לפי הגדרת ל. מ.ס. (1) ושיעורי העובדים הניידים, העראיים והמועסקים חלקית. הנתונים הארציים לוקים בחסר ובחלקיות המידע. 1976 מנה כוח התעסוקה בפועל במיגזר המיעוטים 108,800 עובדים. 12,500 מהם (11.5%) הוגדרו ע"י ל.מ.ס. כ"פועלים פשוטים", רובם ככולם (97.8%) גבוים. במיגזר היהודי נאמדו "הפועלים הפשוטים" באותה עת ב- 55,100, מהם 64.4% גבוים, והללו הוו רק 5.4% מכלל המועסקים היהודיים בפועל. (1). באותה שנה הווה ענף הבינוי והעבודות-הצבוריות את המרכיב התעסוקתי העיקרי של פועלי מיגזר המיעוטים - 23.4% לעומת 8.9% בלבד במיגזר היהודי.

לפי נתוני ל.מ.ס., הוו עובדי החוץ כמחצית מכלל המועסקים מבני המיעוטים, ולעיתים אף יותר, ככל שהדברים אמורים בשנות ה-70. נתונים אלו נראו כמוטים כלפי מטה בשעורים ניכרים.

בשנת 1973 לא נודעו מקומות תעסוקתם של 4.2% מכלל עובדי המיעוטים ובשנת 1976 הגיע שעור המועסקים שמקומות עבודתם לא נודעו ל- 3.5% מכלל מועסקי מיגזר המיעוטים, (2) סקר גולמי, שנערך בשנת 1968 על 27 כפרי - מיעוטים בגליל - המרכזי (3), קבע כי 19.3% מעובדי החוץ - לא נודעו מקומות תעסוקתם, וקרוב לוודאי, שרובם ככולם היו בבחינת ניידים ובלתי קבועים. כן העריך סקר זה כי 49.7% מכלל עובדי החוץ של כפרי הגליל המרכזי היו בחזקת "פועלים פשוטים" ו- 56.2% מכלל עובדי החוץ של ששת כפרי המיעוטים בבקעת בית הכרם הוגדרו ג"כ כ- "פועלים פשוטים".

על בסיס נתונים גולמיים אלה ביצע הח"מ סקר בספטמבר 1972 על ששת כפרים המיעוטים בבקעת בית כרם (4). סה"כ המועסקים שנפקדו הגיע ל- 3,138 ו- 2,442 מהם נקבעו

(1) העיבוד לפי ש.ס.ל. 1977, לוח י"ב/1, ע' 301; י"ב 16, ע' 325.
 (2) העיבוד לפי ש.ס.ל. 1977, לוח י"ב 10, ע' 313.
 (3) ג. ברקאי-מיחאר גליל מרכזי, דו"ח 6, תעסוקה. חיפה פברואר 1971.
 (4) ע. ישראלי - התמורות במערך הישובי ובשימושי הקרקע של ישובי המיעוטים בבקעת בית כרם בשנים 1948-1972 (ע"ד), חיפה, ספטמבר 1974.

כעובדי חוץ, היינו 77.8% מכלל המועסקים. ערך זה היה גבוה בהרבה מאומדני ל.מ.ס., שנתו, כזכור, בסביבות 50%-52%. מפקד החקלאות הארצי מ-1971 קבע את ס"ה המועסקים במיגזר המיעוטים ל-21,900 נפש ו-11,800 נאמדו כעובדים מחוץ למשקים, היינו 53.9%. לוחות משרד החקלאות (נצרת 1972) אמדו את עובדי החוץ מכלל "בעלי מקצוע" ב"איזור האקולוגי של נצרת" (49 ישובי מיעוטים) ב-9,648 מחוץ 16,786 "בעלי מקצוע", כלומר 57.5%. יודגש שאומדן זה לא התייחס לניידים ול"פועלים פשוטים", ולפיכך הנחון האמיתי של עובדי החוץ היה גבוהה בהרבה מהאומדן שנקבע. בהשלכה של נתוני משרד החקלאות (נצרת 1972) על ששת ישובי בקעת בית כרם התקבלו 2,267 "בעלי מקצוע" ומתוכם 1,440 עובדי חוץ היינו 63.5%. ההפרש בין סקרנו מספטמבר 1972 לבין לוחות משרד החקלאות הצטמצם, איפוא, ל-14.3% בלבד. להערכתנו, היה זה פער ריאלי לחלוטין, שכן סקרנו נטל בחשבון גם את "הפועלים הפשוטים" והניידים מכלל עובדי החוץ של ישובי המיעוטים בבקעה.

לוח 1: מישקל ה"פועלים הפשוטים" מכלל המועסקים ומתוך עובדי החוץ, 1972.

בענה	דיירי		נחף	סאג'ור	רמה	ס"ה וממוצע
	אל-אסד	אל-כרום				
א	436	670	429	155	775	3138
ב	26.6	57.5	19.1	(-)	12.3	27.8
ג	26.5	6.5	18.9	(3)	15.7	(-)
	(1971)	(1967)	(1965)	(1967)	(1967)	
ד	25.6	73.0	48.9	37.5	5.3	37.8

מיקרא: א = ס"ה המועסקים שנסקרו במספרים מוחלטים, 1972.
 ב = אחוז "הפועלים הפשוטים" מכלל המועסקים שנסקרו, 1972.
 ג = אחוז הניידים והבלתי קבועים מכלל המועסקים לפי סקרי מיתאר כפריים (בסוגריים תאריך הסקר).
 ד = אחוז ה"פועלים הפשוטים" מכלל עובדי החוץ שנסקרו, 1972.
 המקורות: סקרנו, ספטמבר 1972; סקרי מיתאר כפריים (בסוגריים - תאריכיהם).

סקרנו העלה שאחוז "הפועלים הפשוטים" בממוצע כולל של ששת ישרי בקעת בית-כרם בשנת 1972 הגיע ל- 27.8% מכלל המועסקים שנסקרו. אובחנו, כמובן, הכוללים ניכרים בין כפר אחד למישנהו. ואולם הניתוח המפורט לפערים אלה אינו מתחום ענייניו של מאמר זה. ראוי לאזכר, כי אומדן ל.מ.ס. לשנת 1976 קבע 11.5% "פועלים פשוטים" בכל מיגזר המיעוטים. ההפרש הכרונוולוגי בין 4 שנים הוא משמעותי להבנת הפער שבין הנחונים, וכך גם העובדה שאומדן ל.מ.ס. התייחס למיגזר המיעוטים כולו (כפרי ועירוני) ↓ בעוד שסקרנו דן רק ב- 6 כפרים שבגליל המרכזי.

עובדה מענינת היא, שקיים דמיון ניכר במישקלם של המוגדרים כ"ניידים, עראיים ובלתי קבועים", לפי סקרי המיתאר הכפריים (1965-1971), לבין המוגדרים כ"פועלים פשוטים" בסקרנו מספטמבר 1972. כיון ששתי קבוצות הסקרים נערכו כפרי זמן קרובות למדי, ייתכן והמסקנה ההגיונית היא כי "הפועלים הפשוטים" זהים, רובם ככולם, לעובדים הניידים, העראיים והמובטלים בדרגות השונות. ראוי להטעים שתי הערות נוספות: סקרנו לימד, כי בכפר הדרוזי סאג'ור לא נרשמו "פועלים פשוטים", שכן קליטת חלק ניכר מהמועסקים בזרועות הבטחון למיניהן פתרה, למעשה, את בעיית האבטלה. בכפר רמה אובחן אחוז נמוך יחסית (12.3%) של "פועלים פשוטים" (1972), ובכך אושרו בעקיפין מימצאי סקר המיתאר (1967), שקבעו בכפר זה רק 15.7% מועסקים ניידים ועראיים מכלל המועסקים. הסיבות למעמדו התעסוקתי החריג של רמה נבעו ממסורת מקצועית וחינוכית עוד מחקופת המנדט⁽⁵⁾ והעובדה שהיקף השירותים ורמתם בכפר זה היו גבוהים בהרבה מהשכיה בכפרי הנקעה בפרט ומיגזר המיעוטים בכלל. (אחוז המועסקים בשירותים בכפר הגיע ל- 20.9% כבר בשנת 1967, לעומת 12% בלבד בכל מיגזר המיעוטים באותה שנה).⁽⁶⁾ הדבר בא גם לכלל בטוי, בין השאר, בהשתתפות גבוהה של נשים בקבוצת המועסקים מכפר זה.

סביר היה להניח, שמרבית "הפועלים הפשוטים" שיכללו בקבוצת עובדי החוץ, והוא הדין במועסקים שמקום עבודתם לא נודע. לוח 2 מציג את יחסי עובדי החוץ ו"הפועלים הפשוטים" מקרב עובדי החוץ.

(5) ש. ש. ש. - תולדות קהילת יבנה, הוצאת ש"ס, 1970, ע' 272.
 (6) לפי ש. ש. ל. 1970, לוח י/10, ע' 272.

לוח 2: עובדי החוץ וה"פועלים הפשוטים", 1972.

ממוצע	רמה	סאג'ור	נחף	מג'ד אל-כרום	דיר אל-אסד	בענה
77.8	73.6	87.7	74.6	66.9	94.0	77.1
37.8	5.3	4.4	37.5	48.9	73.0	25.6

מיקרא: א = אחוז עובדי החוץ מכלל המועסקים של הכפר.
 ב = אחוז ה"פועלים הפשוטים" מכלל עובדי החוץ של הכפר,
המקור: סקרנו, ספטמבר 1972

בהתאם לצפוי, נקבע שמשקל "הפועלים הפשוטים" מקרב עובדי החוץ בישובי בעת
 בית-כרם (37.8%) היה גבוה יותר ממשקל "הפועלים הפשוטים" מכלל מועסקי
 ישובי הבקעה (27.8%). תופעה זו ניכרה בראש ובראשונה בדיר אל אסד: הרוב
 המכריע (94%) של המועסקים מכפר זה (650 ב-1972) היה בחזקת עובדי חוץ.
 73.7% מכלל המועסקים מכפר זה עסקו בענפי הבינוני והחציבה ו-9.2% נוספים
 הוגדרו כ"פועלים פשוטים". היוצא מזה כי לפנינו מיחאם חיובי מובהק. הן
 בכפר רמה והן בכפר סאג'ור הוסברה לעיל עובדת מיעוטם של ה"פועלים הפשוטים"
 מכלל עובדי החוץ, בהתחשב בהנחה שהמועסקים בזרועות הבטחון למיניהם
 (הדרוזים מסאג'ור ורמה) נחשבו למועסקי חוץ, ובמסורת המיוחדת לכפר רמה.
 "הפועלים הפשוטים" שכיחים, בעיקר, בענפי הבינוני, העבודות הצבוריות והחציבה.
 קיימים קשיים אובייקטיביים בסיווגם המקצועי של עובדי החוץ מכמה סיבות:
 ראשית, הם מהווים את רוב המועסקים והמידע עליהם מצומצם מטבע הדברים, מה
 גם שחלק נכבד מהם הינו נייד, עראי ועובד חלקית. שנית, נתוני מקומות התעסוקה
 המפעלים והלשכות אינם עוסקים בדרך כלל בפירוט מקצועי של עובדיהם ^{מכני}
 המיעוטים. אם פלוני מועסק כשכיר במפעל העשייתי מסויים, אין בכך ^{Plen} שגור,
 (משום) אוטומטי לסיווגו העשייתי, או הוכחה לעיסוקו המקצועי. שלישית,
 קיימת כפילוה-סיווגות, שכן חלק מסויים, אך בלתי מוגדר, מהמועסקים מכפרי
 הגליל המרכזי עובד הן בחקלאות (עבודת פנים) והן בעיסוק נוסף (עבודת חוץ).
 מטעמי עינא בישא של מס-הכנסה, מעדיפים עובדי חוץ כגון אלה להזדהות כעובדים
 בענף החקלאות שבכפרם. ואכן, בסיווג של לוחות משרד החקלאות (נצרת 1972)
 מופיע צירוף כפול זה, ומשקלו נכבד למדי בחתך התעסוקתי של "בעלי המקצוע".
 רביעית, המעקב אחר עצמאיים עובדי חוץ מורכב יותר בהשוואה לשכירים הצמודים
 למקום תעסוקה מסויים. המישית, לצד "האבטלה הסמויה" בענף החקלאות והכפילות
 התעסוקתית, קיימת אבטלה חלקית מרצון של חלק בלתי מוגדר מתוך ה"פועלים
 הפשוטים", הניידים והעראיים ועובדי חוץ, ובמיוחד בקרב אלה שעובדים על

בסיס של תשלום יומי או שבועי (7) (8) עיין למשל בי. בן פורת-כוח העבודה הערבי בישראל. המכון ע"ט פאלק,
 י-ם, חשכ"ו, ע"מ 28, 53.

למרות זאת, הנתונים הרשמיים על שיעור האבטלה בקרב ערביי ישראל הינם זעומים למדי (1.4% - 3.6% בין השנים 1970 - 1976), (8) ואלה נופלים אפילו מהשעורים בקרב המגזר היהודי. נתוני האבטלה החלקית מקיפים את שני המגזרים ואינם מבדילים את חלקו של המגזר הערבי. שיעוריהם נמצאו במגמת עלייה מתונה מ-1971 (9.7% מכוח העבודה האזרחי) ועד ל-1976 (11.6%) (9) פירוט המועסקים חלקית לפי ענף כלכלי ומישלה יד אינו עוסק במיוחד במגזר הערבי, ומהמגזר היהודי אין בשום פנים ואופן להקיש גזירה שווה. בכל זאת הסקרים משלהי שנות ה-60, בדומה לסקרנו מספטמבר 1972, מוכיחים, כי "עבודות פשוטות" התרכזו ברומן בענפי הבנייה והחציבה בכל הנוגע לישובי המיעוטים בבקעה בית כרם (1965-1971): בענה - 47.2% מכלל המועסקים, מג'ד אל-כרום 40.7%, רמה-32.6%, ואילו סיווגם של "מובטלים חלקית", ניידים ובלתי-מוגדרים באותן שנים נע ג"כ בשיעורים גבוהים. (בענה-26.5%, מג'ד אל-כרום 34.9%, רמה-15.7%) סביר מאוד להניח, שזו היתה בקוריה הכלליים התמונה המייצגת במחצית השניה של שנות ה-60. בפרוט שנות ה-70 ירד שיעורם של "הפועלים הפשוטים" ל-27.8% מכלל מועסקי ^{עיר} בית כרם. במחצית השניה של שנות ה-70 ירד השיעור הנ"ל בקנה מידה ארצי של המגזר הערבי עד ל-11.5%; ואפילו הירידה ניראית כמובזמת, הרי שעצם המגמה הזאת מעידה על סבירות. במבט רטרופקטיבי על שנות ה-50 המוקדמות מסתבר, כי גידול שיעורי "העבודות המפוטות" ומימדי הבידול, ^{העראיות} והאבטלה החלקית במגזר המיעוטים כרוך ^{די} בירידתה האיטית של החקלאות בחתך בתעסוקה של מיעוטי ישראל וביציאה המאסיבית לעבודות חוץ; אם בשנת 1954 תפסה החקלאות 58.2% מכלל המועסקים, הרי שבשנת 1961 ירד חלקה ל-38.2%, ובשנת 1970 ירד הענף מהחח למיפלס ה-30% (1970-27.2%, 1971-22.4%, 1974-14.5%, 1976-15.2%). במקביל לכך תפס ענף הביצוי את הבכורה בענף התעסוקה של מיעוטי ישראל: מ-8.5% (1954) ל-21.6% (1965) ועד ל-23.4% ב-1976. החייצבות שיעורי המועסקים בענף זה בגבולות (ה-20%) ^{+20%} חלה משנת 1968 ואילך. משנות ה-70 יורדים גם שיעורי ה"פועלים-הפשוטים" שהתרכזו בציוחך בענף זה, והתהליך מובן כשהוא חל באיחור מה לאתר הייצוב במימדי הענף ובתפוסתו. לסכומם; בעיית "הפועלים הפשוטים" עדיין אקטואלית במגזר המיעוטים, אולם נראה לנו שהיא עברה כבר את שיאי בעייתיותה. עם זאת, מן הדין להיערך בשורה של אמצעים על מנת להקחות את עוקצה לחלוטין.

(7) ש.ס.ל. 1977, לוח י"ב/22, ע' 333.
 (8) ש.ס.ל. 1977, לוח י"ב/2, ע' 305.

מקורות ביבליוגרפיים:

- (1) ב. ברקאי - תוכנית מיתאר לגליל המרכזי, דו"ח 6 - תעסוקה. חיפה פברואר 1971.
- (3) ע. ישראלי - התמורות במערך הישובי ושימושי הקרקע של ישובי המיעוטים בבקעת בית כרם בשנים 1948-1972 (ע"ד), חיפה, ספטמבר 1974.
- (2) י. בן פורת - כוח העבודה הערבי בישראל. דיווח ע"ש פאלק, ירושלים, תשכ"ו.
- (4) ע. ישראלי - המחפכה התעסוקתית במיגזר המצעטים בישראל. "המזרח החדש" כ"ו/3-4, 1976.
- (5) (--) הצעות לתכניות מיתאר: א. מקלר - בענה (חיפה, 1972); מג'7 אל-כרום, פרוגרמה לתכנית מיתאר (משרד הפנים, 1967); א. דרנל - רמה (ירושלים 1967); צוות 9 לתיכנון כולל - סקר כלכלי-חברתי: ג'ולס, דיר אל - אסד ונחף (ח"א, 1968).

- (6) ש. שאיר - תיאור התפתחות הכפרים של זכר-ראמיה, "הולדת-החיים", י"א תשכ"א, עמ' 241-257.
- (7) ש. סיל. (שנינויים סטטיסטיים ישראל) לשנים: 1970, 1977.